

Колесов 1989: Колесов, В.В. Древнерусский литературный язык [Текст] / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 296 с. – Библиогр. : с. 282-291. – ISBN 5-288-00125-1

Косериу 1963: Косериу, Э. Синхрония, диахрония и история (Проблемы языкового изменения) [Текст] / Э. Косериу // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. 3. – С. 143-343.

Кожина 1968: Кожина, М.Н. К основаниям функциональной стилистики [Текст] / М. Н. Кожина – Пермь : Пермс. гос. ун-т, 1968. – 251 с.

Лаптева 1987: Лаптева, О.А. Расположение компонентов в группе «определяемое – одиночное согласованное определение» в современной устно-разговорной речи [Текст] / О. А. Лаптева // «Русский язык. Грамматические исследования». – М. : Наука, 1987. – С. 140-143.

Пауль 1960: Пауль, Г. Принципы истории языка [Текст] / Г. Пауль. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – 501 с. – Библиогр. : с. 475-477.

В статье рассматриваются проблемы соотношения понятий «норма литературного языка» и «узус». Анализируются некоторые узусные проявления институционно-правового дискурса. Доказывается, что институционно-правовой узус распространяется на все языковые и речевые формы, которые используются в устном и письменном общении институционно-правового дискурса.

Ключевые слова: институционно-правовой дискурс, узус, норма языка, именительный темы, согласованное определение.

In the paper problems of relationship between concepts “Literary Standards” and “Language Usage (usus)” are considered. Some manifestations of language usage in institutionally-legal discourse are analyzed. It is proved that institutionally-legal usus spreads to all language and speech forms, used in spoken and written communication of institutionally-legal discourse.

Keywords: institutionally-legal discourse, language usage (usus), literary standards, nominative of theme, agreement attribute.

Надійшла до редакції 5 вересня 2012 року.

Ірина Ротару

УДК 81'367. 4

РЕЧЕННЯ З ПІДМЕТОВИМИ ПРЕДИКАТИВНИМИ ЧАСТИНАМИ ЗІ СПОЛУЧНИМИ СЛОВАМИ *ХТО, ЦО*

*У статті схарактеризовано особливості складних конструкцій зі взаємозалежними частинами, підметові предикативні частини яких приєднані сполучними словами *хто, цо*. Розглянуті й описані формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні особливості означених синтаксичних одиниць, визначені їхні різновиди.*

Ключові слова: складні речення зі взаємозалежними частинами, предикативний зв'язок, сполучне слово, предикат, формально-синтаксичні особливості, семантико-синтаксичні-особливості.

Своєрідність означених конструкцій відзначають багато синтаксистів. Одні (їх більшість) зараховують такі структури до складнопідрядних речень, інші виводять їх за межі складнопідрядних речень і кваліфікують як окремих тип, спираючись на предикативний зв'язок, що виникає між частинами – структурними компонентами цих конструкцій [Вихованець 1993: 345-346; Беляєв 2001: 474-476; Христіанінова 2012: 24]. Проте навіть у прихильників першого погляду спостерігаємо деякі розбіжності щодо конкретнішого покваліфікування розглянутих речень. Зокрема, у логіко-граматичній класифікації, вихідним принципом якої є функціональне ототожнення підрядної частини і члена речення, досліджувані структури подають як складнопідрядні підметові речення [Кулик 1961: 198; Гвоздев 1973: 240; СУЛІМ 1972: 312]. У структурно-семантичній класифікації, в основу якої покладено принцип установалення характеру співвіднесення підрядної частини з головною, їх визначають як один із структурно-семантичних різновидів – складнопідрядні займенниково-співвідносні (за іншою термінологією – займенниково-означальні, займенниково-ототожені) [Каранська 1992: 229; Ломакович 1993; Ожоган 1997: 163, 170]. Автори “Російської граматики-80” зараховують названі конструкції до речень із неорієнтованим анафоричним зв'язком частин, водночас зауважуючи, що зв'язок між вказівним і відносним займенниками слід вивести за межі залежності та розглядати його як особливий різновид займенникового повтору. При цьому вони наголошують, що в розмовному мовленні зв'язок між головним і підрядним реченнями дуже часто відбувається без участі такого повтору, наприклад: *Кто добр, не все лишь для себя трудится* (И. Крылов) [РГ 1982: 534].

Звичайні речення, підметова предикативна частина яких може поєднуватися з необмеженою низкою присудків за допомогою сполучних слів *хто* або *цо*, І.Р. Вихованець трактує як окремих тип складних синтаксичних одиниць, відмінний від складнопідрядних конструкцій – складні речення зі взаємозалежними частинами [Вихованець 1993: 345-346]. Таке покваліфікування означених структур є, на нашу думку, найбільш переконливим. Р.О. Христіанінова так само не подає подібні конструкції серед складнопідрядних речень. Вона

послідовно доводить, що специфікою формальної будови займенниково-співвідносних речень є саме експлікованість співвідносних слів, оскільки вони істотно впливають і на формальну, і на семантичну структуру складнопідрядних речень [див.: Христіанінова 2012: 145]. Відсутність таких компонентів спричинює інший зв'язок між частинами розгляданих конструкцій – предикативний. А це так само змінює функцію частини, у якій міститься сполучне слово: вона заступає пропущений в іншій частині підмет. Відповідно частину, яка функціонує в ролі підмета, будемо називати підметовою, а другу – присудковою.

Конструкції зі взаємозалежними частинами донині ще не були предметом спеціального дослідження і не мають детального опису. Тому наукове вивчення цих речень є **актуальною** проблемою.

Метою пропонованої статті є дослідження складних речень з підметовими предикативними частинами зі сполучними словами *хто, що*.

Мета визначає розв'язання таких **завдань**: 1) дослідити специфіку формально-синтаксичної структури досліджуваних речень; 2) виокремити формально-синтаксичні різновиди розгляданих конструкцій; 3) з'ясувати семантико-синтаксичні особливості означених синтаксичних одиниць.

Для речень, до підметової частини яких увіходять сполучні слова *хто, що*, характерна низка формальних ознак, які увиразнюють їх формально-синтаксичну організацію.

У досліджуваних конструкціях наявний предикативний зв'язок, який є показником особливої структури речень зі взаємозалежними частинами. Такий зв'язок поєднує підметову та присудкову предикативні частини.

Як засвідчує фактичний матеріал, присудкова частина таких речень необмежена ні з боку семантики, ні з боку формального вираження предиката. У функції предиката можливі дієслова всіх часових і способових форм: *Хто не мав дітей – не звідав щастя, Долею окрадений навіки* (Т. Коломієць); *Якщо вже вузи комерціалізуються й автономізуються, то чому б не надати процесові об'єднання ринкового й демократичного характеру: хто не в змозі конкурувати з іншими, втрачає студентів і викладачів, – добровільно об'єднується з іншими, приєднується до сильніших* (Дзеркало тижня, 24-30 січня 2009); *Хто чув її раз, не забуде повік* (Леся Українка); *Хто заперечує, хай доводить* (Високий замок, 21 грудня 2010); *Хто з нею одружився б, був би щасливий*. Зафіксовані також складені дієслівні та складені іменні присудки: *Хто хоче займатися політикою взагалі і зробити її своїм єдиним фахом, має усвідомити дані етичні парадокси й свою відповідальність за те, що під їхнім впливом вийде з нього самого* (Віче, 2010); *Але хто хоче жити, повинен перемагати* (П. Загребельний); *“Хто не прийде під нову віру – багатий, чи вбогий, чи нищий, чи раб, – ворогом моїм буде”* (П. Загребельний); *Хто виділявся розумом своїм – Ставав йому ненависним, як ворог* (І. Гнатюк); – *Просив передати: “Хто ще раз спізниться, буде відправлений у війська”* (Віче, 2010); *Грішник, хто журиється* (В. Стус).

Обстежений фактичний матеріал дає підстави говорити про функціонування присудка в підметовій частині, вираженою формами дієслів минулого, теперішнього та майбутнього часів та умовного способу: *Хто думає інакше, зверніть увагу на недавній виступ президента в місті Калуш на Івано-Франківщині* (Українська правда, 15 листопада 2010); *Хто підняв палку, нехай її спробує на собі!* (І. Багрянний); *Хто візьме зерна в рот, зразу одправлю в суд – дадуть десять років тайги за злочинство проти соціалістичної власності* (В. Барка); *Бо ж було безсумнівним, що не було б болячок, не було б і прогулянок* (І. Багрянний). Предикати у формі наказового способу в обстеженому матеріалі не зафіксовані, що свідчить про їхню відсутність взагалі або про надто низьку частотність використання.

Так само як у присудкових, у підметових предикативних частинах можливі складені дієслівні та складені іменні присудки: *Хто хоче йти на ризик відкрити і нових теорій у науці, повинен бути готовим до самотності* (П. Загребельний); *А хто був дуже цікавий – міг схопити кулю тільки за це, хоча й не мав злого умислу* (В. Шкляр); *Блажен, хто тратити вмів* (В. Стус); *Хто залишався його ворогами, шанс вижити мав невеликий* (“ЕКСПЕДИЦІЯ ХХІ”, № 9, 2009); *Живе, хто злитий із народом* (В. Коломієць).

Спостереження фактичного матеріалу дозволяє говорити про такі можливі співвідношення форм предикативів у підметовій і присудковій частинах: 1) в обох частинах предикати мають форми теперішнього часу: *Хто успішно проходить нелегкий шлях, зазвичай виробляє свої правила пиття* (Дзеркало тижня, 27 грудня 2009); 2) в обох частинах предикати мають форми минулого часу: *У кого була яка-небудь зброя, бився; у кого не було – сидів, чекаючи певної смерті* (М. Грушевський); 3) в обох частинах предикати мають форму майбутнього часу: *Хто не зможе працювати, матиме, безумовно, можливість скористатися пенсією за інвалідністю* (Дзеркало тижня, 30 квітня 2010); 4) у підметовій частині предикат виражений формою теперішнього часу, а в присудковій – формою майбутнього часу: *Хто хоче посперечатися, перелопатить сайти з пропозиціями вакансій* (Дзеркало тижня, 29 травня 2010); 5) у підметовій частині предикат має форму теперішнього часу, а в присудковій – форму минулого часу: *Було очевидним, що з Романченка редактор кепський* (Літературна Україна, 28 квітня 2011); 6) у підметовій частині предикат має форму минулого часу, а в присудковій – теперішнього: *Хто на виступу пішов після 25 років безперервного педстажу і хто працював 35-40 років, мають однакову пенсію, тобто 150 гривень плюс 4,2 відсотки* (Пенсія, № 6, 2004); 7) у підметовій частині предикат має форму минулого часу, а в присудковій – майбутнього: *Хто пройшов по ній – не забуде повік* (О. Довженко).

Сполучні засоби в підметових предикативних частинах зазвичай мають форму називного відмінка: *Дійсно, сьогодні, хто не бачив Мюнхена, повною мірою не уявляє собі Німеччини* (Дзеркало тижня, 19 липня 2008); *Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре!* (М. Рильський). Зрідка сполучні слова бувають у формі родового, давального, орудного відмінків: *Не поет, у кого думки не літають вільно в світі, А заплутались навіки в Золотій тонкій сіті* (Леся Українка); *Будуйте здорові, в кого чорні брови!* (Марко Вовчок);

Хай станеться, **чого** ти хотів (М. Братан); Блажен, кому немає вороття, **кого** вже хвиля поїняла студена (В. Стус); Було зрозумілим, ким він стане; Для багатьох було загадкою, **чим** цей зсутулений майор, що говорить із спокоєм сільського вчителя, зрідка відкашлюючись, – **чим** міг він так впливати на своїх бійців і офіцерів? (О. Гончар). Як свідчить фактичний матеріал, сполучні слова у формах непрямих відмінків можливі в конструкціях, у яких у присудковій частині складений іменний присудок.

Важливою ознакою формально-синтаксичної організації є порядок розташування предикативних частин. Звичайною для аналізованих речень є постпозиція присудкової частини: Хто покуштує плодів з цього Древа, здобуває безсмертя (Ю. Ячейкін); Хто хоче йти на ризик відкрити і нових теорій у науці, повинен бути готовим до самотності (П. Загребельний). Препозиція присудкової частини можлива, але нетипова: Було ясним, що це все була смуга психологічного наступу і тепер той наступ психологічний скінчився (І. Багрянний); Бійтеся, хто не судив справедливо (Віче, 2010). У таких реченнях спостерігаємо логічне підкреслення, наголошення, емоційне виділення того, про що говориться у присудковій частині. Отже, ми може констатувати, що речення з постпозиційними підметовими частинами є трансформами відповідних речень із препозиційними підметовими предикативними частинами.

Сполучні слова **хто, що** можуть поєднуватися з дуже широким колом опорних присудків у предикативній частині. Обстежений фактичний матеріал дозволяє констатувати, що найтипівішими в розглянутих реченнях є присудки з такою семантикою:

- 1) психічної діяльності (*боятися, любити, сумніватися, перетерпіти, може сподіватися, щасливий, блажен, справедливий* тощо): Блажен, хто тратити уміє (В. Стус); Хто під час судового процесу бачив поведінку підсудного та чув його зізнання, навряд чи буде сумніватися в правдивості його зізнань ... (“ЕКСПЕДИЦІЯ ХХІ”, № 11 (89) 2009);
- 2) інтелектуальної діяльності (*знати, не знати, ставати зрозумілим, бути очевидним, бути незрозумілим, усвідомлювати, міг подумати, повинен згадати, забувати, звертати увагу, бути ясним, бути безсумнівним* тощо): Хто пройшов по ній – не забуде повік (О. Довженко); Хто думає інакше, зверніть увагу на недавній виступ президента в місті Калуші на Івано-Франківщині (Українська правда, 15 листопада 2010); Хто хоче займатися політикою взагалі і зробити її своїм єдиним фахом, має усвідомити дані етичні парадокси й свою відповідальність за те, що під їхнім впливом вийде з нього самого (Віче, 2010);
- 3) мовленнєвої діяльності (*привітати, доводити, розказати* тощо): Слухайте, розкажіть про цю дружбу, хто живий зостанеться, дітям і онукам (О. Довженко); ... А хто доживе до вільної України, привітайте її від мене! (В. Шкляр);
- 4) фізичного стану (*слухати, шарпати (кадиком)* тощо): Хто не мав чого курити, конвульсійне шарпав кадиком, чекаючи “бичка” “сорок”, “двадцять” або “десять” від тих, хто курив (І. Багрянний);
- 5) буття / небуття та виявлення (*бути, жити, виживати, помирати, загинути, ставатися* тощо): Йоги говорять: хто дихає животом, живе довго й не старіє (День, 27 жовтня 2010); Хто не здасться в полон – буде розчавлений (Українська правда, 12 січня 2010); Хто, вкрай виснажений, падав при дорозі, там помирав; і кожен був близький до того самого ... (В. Барка); Хто меч підійме, від меча загне (Леся Українка);
- 6) професійного та діяльнісного спрямування (*стає государем, стає володарем, не поет, грішник* тощо): “Хто взяв на себе приниження країни – стає государем, і хто прийняв на себе нещастя країни – стає володарем”, – спеціально для Арсенія Яценюка написано в давньокитайському трактаті “Дао де цзін” (Українська правда, 26 січня 2011);
- 7) різноспрямованого руху, роду занять (*будувати, піти, виходити, блукати, вставати, виробляти, мав пройти, одправляти, перелопатити, може звірити, почувати, буде відправлений, буде пристрелений, міг схопити, мусив придержувати, нести, шукати, діставати, битися, сидіти, буде битий, контролювати, міг позбутися, ставати, висіти, затулятися, здобувати, рятувати, спробувати, втрачати, повинен перемагати* тощо): Хто вклякне після третього ковша, битий буде всіма, ліпше не берись (П. Загребельний); Література зробилася, як блошиний ринок – хто що має, несе на продаж (Л. Костенко); Хто хотів проникнути в Болгарію, неодмінно мав пройти крізь Клідіон... (П. Загребельний); Хто не хоче – шукає виправдань (Українська правда, 07 січня 2010);
- 8) відчуття, прагнення й сприймання (*уявляти, намагатися, нехай спробує, покоритися, звідати* тощо): Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі! (Леся Українка); Хто не мав дітей – не звідав щастя, Долю окрадений навіки (Т. Коломієць);
- 9) фразеологічні (*впасти у лоно розпусти* тощо): Хто пов'язав себе з логікою – впав у лоно розпусти (А. Мойсєнко);
- 10) іншої семантики (*бути першим, бути ворогом, бути розчавленим, повинен бути готовим, мати можливість* тощо): Хто хоче йти на ризик відкрити і нових теорій у науці, повинен бути готовим до самотності (П. Загребельний); Хто не зможе працювати, матиме, безумовно, можливість скористатися пенсією за інвалідністю (Дзеркало тижня, 30 квітня 2010).

Отже, у формально-синтаксичному та семантико-синтаксичному аспектах речення з підметовими предикативними частинами зі сполучними словами **хто, що** характеризуються таким комплексом ознак, як: предикативний зв'язок, який є показником особливості структури речень зі взаємозалежними частинами; використання в підметовій предикативній частині сполучних слів **хто, що** переважно у формі називного

відмінка, зрідка у формах родового, давального та орудного відмінків; функціонування предикатів у присудковій частині в усіх часових та способових формах, а у підметовій частині в усіх часових формах та формі умовного способу; звичайним є розташування підметової частини в препозиції; необмеженість із боку семантики предикатів у присудковій частині.

У статті не охоплено семантики підметової частини, що є **перспективою** подальшого дослідження цих речень. Крім того, речення з підметовими предикативними частинами зі сполучними словами *хто, що* є лише одним із типів складних конструкцій зі взаємозалежними частинами, тому вивчення інших різновидів потребує окремої уваги.

Література

- Беляев 2001: Беляев, Ю.И. Синтаксис современного русского литературного языка : учеб. пособие [для студ. филол. спец. пед. высш. учеб. заведений] [Текст] / Ю. И. Беляев. – Херсон : Айлант, 2001. – 494 с.
- Вихованець 1993: Вихованець, І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вуз.] [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- Гвоздев 1958: Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык : Синтаксис. Ч. 2 : [учебн. для студентов фак. рус. яз. и лит. пед. ин-тов] [Текст] / А. Н. Гвоздев. – [4-е изд.]. – М. : «Просвещение», 1973. – 350 с.
- Каранська 1992: Каранська, М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник [Текст] / М. У. Каранська. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.
- Кулик 1965: Кулик, Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис [Текст] / Б. М. Кулик. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Рад. школа, 1965. – 282 с.
- Ломакович 1993: Ломакович, С.В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : навч. посібник [Текст] / С. В. Ломакович. – К. : НМК ВО, 1993. – 59 с.
- Ожоган 1997: Ожоган, В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : [монографія] [Текст] / В. М. Ожоган. – К., 1997. – 231 с.
- СУЛМ 1972: Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [Текст] / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 156 с.
- Христіанінова 2012: Христіанінова, Р.О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] [Текст] / Раїса Олександрівна Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

В статті охарактеризовані особливості конструкцій со взаємозависимими частями, в состав подлежащей части которых входят союзные слова кто, что. Рассмотрены и описаны формально-синтаксические и семантико-синтаксические особенности указанных синтаксических единиц, определены их разновидности.

Ключевые слова: сложное предложение со взаимозависимыми частями, предикативная связь, союзное слово, предикат, формально-синтаксические особенности, семантико-синтаксические-особенности.

The features of the constructions with interdependent parts that contain connective words WHO, WHAT were characterized in the article. The formal and semantic peculiarities of these proposals were considered and described as well were defined their species.

Keywords: complex sentence with interdependent parts, predicative connection, connective word, predicate, formal syntactic features, semantic and syntactic features.

Надійшла до редакції 4 вересня 2012 року.

Ірина Святобаченко

УДК 811.161.2=161.1=111=133.1'367.335

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Розглянуто теорію комунікативної структури речення, її виникнення та опрацювання, визначено специфіку категорій дане / нове, відоме / невідоме як таких, що описують комунікативну структуру речення. Схарактеризовано засоби реалізації згаданих категорій в українській, російській, англійській та французькій мові. Подано власну класифікацію інформації, що покваліфіковується як відома, відповідно до специфіки її виву в повідомленні.

Ключові слова: комунікативна структура речення, дане / нове, відоме / невідоме, каузативно-імпліцитна та каузативно-експліцитна дана інформація.

Питання комунікативного ладу висловлення як таке почало досліджуватись іще в XIX ст. У сучасному мовознавстві найпоширенішою концепцією, що описує згадане явище, є теорія актуального членування речення, опрацьована В. Матезіусом. Однак, поряд із опрацюванням вчення про тема-рематичне членування